

Οί «ἀπόντες» ἀπό τόν πόλεμο «ἀρχιτέκτονες»
τοῦ ἔθνικοῦ κράτους

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟΥΣ ἑτερόχθονες πολιτικούς οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν δραστήρια στήν ἐγκαθίδρυση τῶν θεσμῶν τοῦ νέου κράτους. Καθώς ἡ μετάβασή του στήν Εὐρώπη γιά σπουδές ματαιώνεται, ἡ παιδεία τοῦ Ν. Δραγούμη εἶναι, ἀπ' τή μιά πλευρά, συνάρτησι τῆς μαθητείας του στόν κρατικό μηχανισμό καί, ἀπ' τήν ἄλλη, τῆς συμμετοχῆς του στό περιβάλλον τῶν «πεπαιδευμένων πολιτικῶν». Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν οἱ Σπυρίδων Τρικούπης καί Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, στενοί συνεργάτες καί προσωπικοί φίλοι τοῦ Ν. Δραγούμη, μέ τούς ὁποίους μοιράζεται τίς ἀνησυχίες καί τούς προβληματισμούς του.¹

Ὁ Ν. Δραγούμης ἀπό νεαρά ἡλικία ἀφιερώνεται στήν πολιτική καί τόν βρίσκουμε νά ὑπηρετεῖ σέ διάφορες δημόσιες θέσεις ἕως τό 1862. Ὅστοςο, τό 1845, μετά τήν ἀπόλυσή του ἀπό τό ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, ἀπομακρύνεται ἀπογοητευμένος ἀπό τά πολιτικά δρώμενα, ἀλλά δέν παύει νά μετέχει στά κοινά, τώρα πιά ἀπό τή θέση τοῦ ἐκδότη τοῦ περιοδικοῦ

1. «Ἡ Ἐθνική Συνέλευσις, ἡ εἰς Τροιζήνα συνελθούσα, δέν ἔσφαλεν εἰς τήν ἐκλογήν αὐτῆς, ἀποστέλλουσα τόν Νικόλαον Δραγούμην, ὅπως ἐκπαιδευθῆ ἐν Εὐρώπῃ [...] Ἄλλ' ἡ ἀπόφασις ἐκείνης [...] ἐματαιώθη, ἀποκρούσασα εἰς ὅσω ἀπροσδόκητον τόσω καί ἀνυπόστατον πρόσκομμα. [...] Ὁ Βιάρος Καποδίστριας [...] ἀνέστειλε τόν δρόμον τοῦ ἀποστελλομένου νεανίου, λέγων, ὅτι "ἡ Ἑλλάς ἔχει ἀνάγκην χειρῶν καί οὐχί γραμμάτων", ὡσανεὶ αἱ χεῖρες, ἄνευ τοῦ νοός, σημαίνουσι τί ἐν τῇ Πολιτεία». Τιμολέων Φιλῆμων, «Νικόλαος Δραγούμης. (Βιογραφικόν σχεδιάσμα)». *Παρνασσός*, τ. Γ', τχ. Δ', Ἀπρίλιος 1874, σ. 305.

Πανδώρα. Τέλος, τό 1874 ολοκληρώνει τό ἔργο του, *Ἱστορικές Ἀναμνήσεις*, μέρη τοῦ ὁποίου εἶχε ἀρχίσει νά δημοσιεύει ἀπό τό 1852 στήν *Πανδώρα*.²

Στίς *Ἱστορικές Ἀναμνήσεις*, ὁ συγγραφέας ἐκφράζει τίς ἀντιλήψεις του γιά τήν ἑλληνική κοινωνία καί ἀναφέρεται στίς προσπάθειες ἐκσυγχρονισμοῦ τῆς καί τίς ἀντιστάσεις τίς ὁποῖες συνάντησαν οἱ φορεῖς του. Ἐξαίρει καί ὑπερασπίζεται τό ἦθος τῶν «πολιτικῶν ἀνδρῶν», στό πρόσωπο τῶν Ἀλ. Μαυροκορδάτου καί Σπ. Τρικούπη, καί προβάλλει μιά θετική εἰκόνα τοῦ «πεπαιδευμένου πολιτικοῦ», ὁ ὁποῖος καταφθάνει στήν Ἑλλάδα μέ σκοπό νά προσφέρει καί ὄχι νά σφετεριστεῖ, ἀπαντώντας ἔτσι στό ἀρνητικό στερεότυπο τοῦ «ραδιούργου», «δολεροῦ» πολιτικοῦ, τό ὁποῖο κυριαρχεῖ στά ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα.

Ἡ οὐσιαστική, ὅμως, ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Δραγούμη βρίσκεται στό ὅτι ἀποτελεῖ μιά ἠθογραφία τῆς ἐποχῆς, ἰδωμένη ἀπό τή σκοπιά ἑνός λογίου. Ὁ συγγραφέας ἐπιστρατεύει, ἐδῶ, τό σαρκασμό καί τήν εἰρωνεία γιά νά στηλιτεύσει τή νοοτροπία τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων, ἡ ὁποία, στό βαθμό πού παραπέμπει στή μακρά πολιτισμική διάρκεια τῆς ὀθωμανικῆς κατάκτησης, δυσχεραίνει τήν εὐρρυθμη λειτουργία τῆς σύγχρονης πολιτείας. Οἱ *Ἱστορικές Ἀναμνήσεις*, παρ' ὅτι καταγράφουν ἤθη καί χαρακτηριστές, δέν διαπνέονται ἀπό μιά νοσταλγική διάθεση, γιά τό παρελθόν. Ὁ Ν. Δραγούμης ἀποκλίνει ἀπό τό ὕφος ἀλλά καί τίς ἰδεολογικές συνδηλώσεις μιᾶς κυρίαρχης ρητορείας γιά τό Εἰκοσιένα, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ «ἀγωνιστής», μ' ἕνα πληθωρικό καί ἥρωικό σῶμα, πραγματοποιεῖ τήν

2. Ἡ ἀναφορά μας στό ἔργο τοῦ Ν. Δραγούμη εἶναι ἀναγκαστικά σχηματική. Μιά πλήρης παρουσίαση τῆς πολιτικῆς καί συγγραφικῆς του δραστηριότητος δέν μπορεῖ νά γίνει στό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ σημειώματος ὅπου ἐπιχειρεῖται μιά πρώτη προσέγγιση, τῶν ὅρων τῆς πολεμικῆς μέ τούς ὁποῖους διεξάγεται ἡ ἰδεολογική καί πολιτική διαμάχη, στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἡ σύγκρουση διαφορετικῶν ἱστορικῶν, πολιτικῶν καί κοινωνικῶν ἀντιλήψεων, ἡ διαπάλη μεταξύ ἀντιθετικῶν πολιτισμικῶν καί ἀξιολογικῶν συστημάτων δέν ἐξαντλεῖται στό πλαίσιο τοῦ ἀποκαλούμενου «Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ» ἀλλά τροφοδοτεῖται ἀπό τή διαδικασία ἐγκαθίδρυσης τῶν νέων θεσμῶν καί προικίζεται μέ νέα περιεχόμενα, στό μέτρο πού οἱ ἀντίπαλοι συνδιαλέγονται σ' ἕνα διευρυμένο δημόσιο πεδίο, ὑπόκεινται στούς καταναγκασμούς του καί ἐγείρουν συγκεκριμένες ἀξιώσεις κυριαρχίας.

ἐπανάστασι, καί ἀπελευθερώνει τήν πατρίδα. Στίς Ἀναμνήσεις δέν θά ἀνακαλύψουμε τήν ἀνατίμησι «τῆς τραχιᾶς παλάμης τῶν χωρικῶν τῆς Ἀράχovas καί τῆς Κερπινῆς»³ σέ αἰσθητικά σημαῖνον ἀντικείμενο, οὔτε τή ρομαντική ἐξύμνησι, τῆς ἀγαθότητος, τῆς ἀφέλειας τοῦ «ἀπλοῦ ἀνθρώπου», ὁ ὁποῖος διαβρώνεται ἀπό τά ἦθη τῶν νεοφερμένων πολιτικῶν. Ἡ εὐρωστία, ἡ σωματική δύναμη καί ἀντοχή, ἡ ὠκυποδία τῶν πολεμιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα δέν συνιστοῦν γιά τόν Ν. Δραγοῦμη, ἔθνικά χαρακτηριστικά ἄξια καταγραφῆς, δέν ἀναγορεύονται σέ σύμβολα, στά ὁποῖα ἡ ἑλληνική κοινωνία μπορεῖ νά ἀναζητήσῃ τήν αὐτοσυνειδησία τῆς.

Ὁ Ν. Δραγοῦμησ μέ τή συγγραφική του παρέμβασι, ἐπιχειρεῖ νά ἀπαντήσῃ σέ μιάν συγκεκριμένη καί ἀρκετά διαδεδομένη ἀφήγησι, τῆς Ἐπανάστασης, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας δεσπόζει ἡ περιπέτεια τοῦ σώματος τοῦ πάσχοντος «ἀγωνιστῆ» πού θυσιάστηκε, τραυματίστηκε, ἔχυσε τό αἷμα καί διέσπειρε τά ὄστα του στά πεδία τῶν μαχῶν. Στόν δημόσιο πολιτικό λόγο ἐπαναλαμβάνεται ἕνα στερεότυπο πολιτικό «ἐπιχείρημα», σύμφωνα μέ τό ὁποῖο οἱ στρατιωτικοί ἡγέτες, στό μέτρο πού «συμμετεῖχαν σωματικῶς» στήν Ἐπανάστασι, διεκδικοῦν αὐτοδικαίως καί τό ρόλο τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας. Στά συμφραζόμενα αὐτά, τό ἐρώτημα «ποῖος συμμετεῖχε στήν ἐπανάστασι;» τείνει νά καταστῇ συνώνυμο τοῦ «ποῖος πολέμησε στόν ἀγῶνα». Ἀπό τήν κατάδειξι, τῆς παρουσίας τῶν ἀτόμων στό πεδίο τῶν μαχῶν ἐξαρτᾶται τόσο ἡ ἀποτίμησι, τῆς συνεισφορᾶς τους

3. Ἡ φράσι, αὐτή ἀνήκει στόν Γεώργιο Τερτσέτη: «Σύστημα πού ἐπαίρνε τās ἐμπνεύσεις του ἀπό τοὺς ξένους καί προτιμοῦσε κάλλιο χάρδιον ἄλλοεθνούς ἀνδρός πρέσβευς, παρά νά χαϊδεύεται ἀπό τήν τραχιά παλάμη τῶν χωρικῶν τῆς Ἀράχovas καί τῆς Κερπινῆς, εἶναι καταπατημένο καί νεκρό». Ἀναφέρεται στό Τ. Βουρνᾶς, Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας, Ἀθήνα, Τολιδῆς, σ. 307. Ὁ Νικόλαος Δραγοῦμησ ἀναφέρεται στό «ἐθνικό σύμβολο», τή «φουστανέλλα», μέ στωπτική διάθεσι, ἰδιαίτερα ὅταν βλέπει νά μεταμορφώνονται σέ «φουστανελλοφόρους» ἄνθρωποι ὅπως ὁ Ι. Κωλέττης καί ὁ Γ. Τερτσέτης, ἀσχέτως τῆς διαφορετικῆς χρήσης πού ἐπέχει ἡ ἐνδυματολογική αὐτή προτίμησι, γιά τόν καθένα. «Ἐκεῖ [...] ἐπανεῖδον τόν Γ. Τερτσέτην [ὁ ὁποῖος] μεταμορφωθείς ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐφόρει φουστανελλάν καί, τήν κεφαλῆν ἔχων ἐξυρισμένην καθ' ὀλοκληρίαν, ἐφαίνετο ἀληθῆς ἀσκητής, καθ' ὅσον καί ἔτρωγε καί κατεκλίνετο ὡς τοιοῦτος, χάριν, ὡς μοῖ εἶπε, σκληραγωγίας». Ν. Δραγοῦμησ, Ἱστορικαί Ἀναμνήσεις, Ἀθήνα, Νέα Ἑλληνική, Βιβλιοθήκη, 1973, τ. Α', σσ. 129-130.

στήν Ἐπανάσταση ὅσο καί ἡ νομιμότητα τῶν διεκδικήσεών τους στό πλαίσιο τοῦ νέου κράτους.⁴

Στή συνάφεια αὐτή παράγεται ὡς σταθερά τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἡ ἀναφορά στους «ἀπόντες» τοῦ ἀγώνα, ἡ ὁποία συνοδεύει τήν κοινωνική καί πολιτική διαμαρτυρία στό πρῶτο ἥμισυ τοῦ 19ου αἰώνα. Στους «ἀπόντες» περιλαμβάνονται ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι δέν βίωσαν καί δέν συμμετεῖχαν στόν ἀγώνα, δέν σημάδεψαν μέ τό σῶμα τους τήν ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης καί δέν σημαδεύτηκαν ἀπ' αὐτήν. Φέρουν ἕνα ἀρτιμελές σῶμα καί γι' αὐτούς ἡ πραγματική ἱστορία τῆς Ἐπανάστασης, ἡ ἱστορία δηλαδή πού ἔγραφαν μέ τό αἷμα τους οἱ σωματικά δραστήριοι «ἀγωνιστές», φαίνεται ὡς «μυθιστορία». Οἱ «ἀπόντες», ἀνάμεσα στους ὁποίους συναντᾶμε καί τούς «πεπαιδευμένους πολιτικούς», βρίσκονταν μακριά ἀπ' τούς κινδύνους, δέν ὑποβλήθηκαν στίς κακουχίες τοῦ πολέμου, δέν θυσίασαν τίποτε καί δέν ἔχουν κανένα ἔργο νά ἐπιδείξουν γιά τήν ἀνεξαρτησία τοῦ ἔθνους.

Ἡ παρέμβαση λοιπόν τοῦ Ν. Δραγούμη νοηματοδοτεῖται στό πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ διαλόγου. Ὁ συγγραφέας τῶν *Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων* ἐπιχει-

4. Ὁ στρατηγός Χριστόφορος Περραιβός στήν «εἰσαγωγή» τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* του θεωρεῖ χρέος του νά μεταφέρει τή δυσaréσκεια τῶν ὀπληρχηγῶν καί στρατιωτῶν κατά τῶν «λογίων τοῦ ἔθνους»: «Καί πού εἶναι Περραιβέ, ἐκεῖνοι οἱ λογιώτατοι καί διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι μέ τούς πατριωτικούς τῶν ἕμνων μᾶς ἐσήκωσαν εἰς τά ὄπλα κατά τῶν Τούρκων; [...] διά τί καί αὐτοί νά μή συντρέξουν εἰς τοῦτον τόν ἀγώνα σωματικῶς; [...] Τοιαῦτα καί ἄλλα παρόμοια παράπονα ἤκουον κατά τῶν λογίων [...] ἀλλά πλειονότερον ἠῤῥησαν [ὅταν] πολλοί ἐξ αὐτῶν λαβόντων πολιτικά ὑπουργήματα, ἀντί νά εὐπολήπτονται καί ἀγαπῶσι τούς πολεμικούς [...] τούς ἐπραγματεύοντο μέ τρόπους [ἀνάμυστους] εἰς τάς θυσίας των». Στρατηγοῦ Χριστόφορου Περραιβοῦ, *Πολεμικά Ἀπομνημονεύματα, Μάχες τοῦ Σουλίου καί Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας 1820-1829*, Ἀθήνα, Βεργίνα, 1997, σ. 10. Ἰσοθετώντας τόν ἴδιο κώδικα διαμαρτυρίας συντάσσει τήν αἴτηση χάριτος ἑνός παραδοσιακοῦ ἑνοπλος, ὁ Νικ. Ζέρβας, ἀπευθυνόμενος στόν Ὁθωνα: «Βασιλεῦ! Ἰδοῦ εἰς τούς πόδας σου Ἕλλην πλήρης σημείων, τά ὁποῖα ἐντετυπωμένα τοῦ ἔμειναν ἀπό τάς πληγᾶς, ἅς πολεμῶν ἀπέκτησε εἰς μάχας, τάς ὁποίας ἐμέθεξε σκοπεύων τήν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἔθνους του [...] Ὑπάρχει τίς, ὦ Βασιλεῦ, ὅστις ἐπιθυμεῖ, ὥστε ὁ Ζέρβας νά τελειώσῃ τάς ἡμέρας του εἰς φρικτὴν ἐξωρίαν, χωρὶς ν' ἀξιωθῇ νά θωρήσῃ, ἐκ νέου τό ἱερόν ἔδαφος τῆς πατρίδος του, διά τήν ἐλευθερίαν τῆς ὁποίας μέ τό σῶμα του ἐσύνηρεξε;» Ἐκκληση τοῦ Νικολάου Ζέρβα στόν Ὁθωνα γιά ἀμνηστία [1837], ἀναφορά στό Γ. Κολιόπουλος, *Ληστές. Ἡ κεντρικὴ Ἑλλάδα στά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1988, σ. 263.

ρεί νά αποκαταστήσει τό ρόλο τῶν «ἀπόντων», τῶν «πεπαιδευμένων πολιτικῶν» στήν ἐθνική ἱστορία. Στήν κατεύθυνση αὐτή, θά ἀναδείξει τή συμβολή τους στήν πραγματοποίηση τῆς Ἐπανάστασης, δίνοντας ταυτόχρονα ἕναν ἄλλο ὀρισμό τῆς συνεισφορᾶς στόν ἀγῶνα. «Δέν δύνασαι νά οἰκοδομήσεις ἄνευ ἀρχιτέκτονος», ἀποφαίνεται ὁ Ν. Δραγοῦμης. Μέσω τῆς ἐπίκλησης στήν ἀναγκαία παρουσία καί δράση ἐνός «ἀρχιτέκτονα», θεσμίζει ἕναν τύπο ὀρθολογικῆς δράσης, ἣ ὁποία δέν παραπέμπει σέ δεξιότητες ἄμεσα ἐγγεγραμμένες στό σῶμα τοῦ ἀγωνιστῆ ἀλλά στήν ἱκανότητα τοῦ κοινωνικοῦ ὑποκειμένου νά ἀναστοχάζεται, νά νοηματοδοτεῖ, νά σχεδιάζει καί νά προσανατολίζει τή δράση του σύμφωνα μέ ἐθνικά προτάγματα. Μέσα ἀπό τό παράδειγμα τῆς κατευθυνόμενης, ἔνσχοπτης ἐργασίας τοῦ ἀρχιτέκτονα, ὁ ὁποῖος σχεδιάζει καί ἐποπτεύει τό σύνολο τῆς «οἰκοδόμησης», ὁ συγγραφέας τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων προσδιορίζει τόν τόπο στόν ὁποῖο θεμελιώνεται καί νομιμοποιεῖται ὁ σημαντικός ρόλος τῶν «ἀπόντων» στή διαδικασία τῆς κοινωνικῆς θέσμησης.

Στή μεταφορική χρήση τῆς γλώσσας τοῦ Ν. Δραγοῦμη μπορούμε νά ἀναζητήσουμε τήν εἰκόνα, μέσω τῆς ὁποίας οἱ «πεπαιδευμένοι πολιτικοί» προσλαμβάνουν, κατανοοῦν καί ἀναπαριστοῦν τό ρόλο τους μέσα στήν κοινωνία καί τήν ἱστορία. Ὁ συγγραφέας τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων παρομοιάζει τή διαδικασία κρατικῆς συγκρότησης μέ «ἀνέγερση κτιρίου» καί μνημονεύει τήν ἀνάγκη ὑπαρξῆς ἐνός «ἀρχιτέκτονα», ὁ ὁποῖος ὀφείλει νά ἐπιληφθεῖ τῆς κρατικῆς ὀργάνωσης καί νά ἀναλάβει τό σχεδιασμό τῶν προσανατολισμῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Στό ἔργο του, ἣ διαδικασία κρατικῆς συγκρότησης, ἣ δημιουργία τῶν θεσμῶν τοῦ νέου κράτους, ἣ ὀργάνωση τῆς νέας πολιτείας παριστάνεται σάν μιά εὐρείας κλίμακας οἰκοδομική δραστηριότητα.⁵ Γίνεται ἔτσι λόγος γιά τήν «οἰκοδόμηση τοῦ κράτους», γιά

5. «Ἐνα ἀπό τά καθήκοντα πού ἀναλαμβάνουμε ὅταν ἐπιχειροῦμε τήν ἀνάλυση τῶν κοινωνικῶν ἀντιλήψεων πού χαρακτηρίζουν ἕνα εἰδικό κοινωνικό περιβάλλον εἶναι νά εἰσχωρήσουμε στήν οὐσιαστική σημασία τῶν μεταφορῶν πού βρίσκονται σέ κοινή χρήση». St. Ossowski, *Ἡ ταξική δομή στήν κοινωνική συνείδηση*, Ἀθήνα, Κάλβος, 1984, σ. 24. Στό ἔργο αὐτό ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ τή διερεύνηση τῆς χρήσης τῶν μεταφορῶν στίς διάφορες θεωρίες γιά τίς κοινωνικές τάξεις. Γιά τό ρόλο τῆς μεταφορᾶς ὅσον ἀφορᾶ τήν ἀπόδοση, ταυτότητας καί τήν ταξινόμηση τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων σ' ἕνα ἀξιολογικό

τήν ανάγκη δημιουργίας «γερῶν θεμελίων», γιά τόν κίνδυνο «κατεδάφιστς» του σέ «ερείπια» ἀπό «μωρούς σκαπανεῖς», γιά τό ρόλο τῶν «ἐργατῶν» καί τοῦ «ἀρχιτέκτονα» στή διαδικασία τῆς κατασκευῆς. Οἱ συγκεκριμένες μεταφορές προσφέρονται στή διερεύνηση τοῦ προσανατολισμοῦ καί τῶν γενικῶν συντεταγμένων τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ ἑτερόχθονος πολιτικοῦ. Ὡστόσο, οἱ συγκεκριμένες ἀναλογίες δέν ἀποτελοῦν ἰδιοτροπίες τῆς γραφῆς τοῦ Ν. Δραγοῦμη, ἀλλά συνιστοῦν ἕνα σύνολο ρητορικῶν τρόπων σέ κοινή χρῆση, τό ὁποῖο στεγάζει τήν πίστη τῶν φορέων ἑνός σύγχρονου πολιτισμικοῦ ἦθους σ' ἕναν τύπο ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος παράγει τή κοινωνία του καί ποιεῖ τήν ἱστορία του ὡς «ἀρχιτέκτονας».

Στό σημείωμα αὐτό θά μᾶς ἀπασχολήσουν δύο ἐρωτήματα τά ὁποῖα προκύπτουν ἀπό τή μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ν. Δραγοῦμη. Τό πρῶτο συνδέεται μέ τήν κοινωνική ἱεράρχηση καί ἀξιολόγηση τῶν ρόλων, ἡ ὁποία ὑπολανθάνει στό παράδειγμα τῆς οἰκοδομικῆς κατασκευῆς. Δηλαδή, ἡ κοινωνική ἰσχὺς καί ὑπεροχή τοῦ «ἀρχιτέκτονα» ἀπέναντι στοὺς «ἐργάτες» θέτει τό ἐρώτημα ἀπό ποῖο κοινωνικό χῶρο καί μέ βάση ποιά κριτήρια στρατολογοῦνται οἱ μέν καί οἱ δέ. Συγκεκριμένα, θά δοῦμε πῶς ἀναπαρίσταται ἡ σχέση μεταξύ πεπαιδευμένων πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν καί προσδιορίζεται ὁ ἰδιαίτερος τρόπος συνεισφορᾶς τῶν διαφορετικῶν κοινωνικῶν δυνάμεων τόσο στό πεδίο τῆς Ἐπανάστασης ὅσο καί στό πλαίσιο τοῦ νέου κράτους.

Τό δεύτερο ζήτημα ἀφορᾶ τήν ἀντίληψη, ὅτι ἡ ἱστορική πραγματικότητα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς «ποιητικῆς» δραστηριότητος τῶν κοινωνικῶν ὑποκειμένων. Ἡ κατανόηση τοῦ κόσμου ὡς προϊόντος θέσμισης προϋποθέτει τήν ἐμπιστοσύνη στή δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νά παράγει τόν ἑαυτό του καί νά κατευθύνει τήν ἱστορία σύμφωνα μέ τίς στοχοθεσίες του. Πρόκειται γιά μιὰ νέα ἀντίληψη σχετικά μέ τό ρόλο τοῦ ἀνθρώπου μέσα στήν ἱστορία καί τήν κοινωνία, στό πλαίσιο τῆς ὁποίας ἡ δραστηριότητα τοῦ «ἀρχιτέκτονα» γίνεται πρότυπο καί σημεῖο ἀναφορᾶς κάθε ὀρθολογικοῦ πράττειν.

πεδίο, βλ. καί J. W. Fernandez. *Persuasions and performances. The Play of Tropes in Culture*. Bloomington, Indiana Univ. Press, 1986, σσ. 3-73.

Στά απομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα καταγράφονται κυρίως τὰ πολεμικά γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἐξαιρέται ὁ ρόλος τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν οἱ ὅποιοι πολέμησαν καί «συμμετεῖχαν σωματικῶς» στὸν ἀγῶνα, ὑπέστησαν σημαντικές θυσίες καί φέρουν τραύματα. Σχεδόν στό σύνολο τῶν ἀπομνημονευμάτων, ἕνας ἄλλος τρόπος συνεισφορᾶς στὸν ἀγῶνα, ἐκεῖνος πού ἀφορᾶ κυρίως τό πολιτικό σκέλος τῆς Ἐπανάστασης, φαίνεται νά ὑποτιμᾶται.

Ὁ Ν. Δραγούμης ἐπιχειρεῖ, λοιπόν, νά ἀναδείξει τό ρόλο τῶν «πολιτικῶν ἀνδρῶν» στήν ἐθνική ἱστορία, στούς ὁποίους μάλιστα ἀναγνωρίζει καί ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του. Ὅπως ὁ ἴδιος διατυπώνει στὸν πρόλογο τῶν Ἀναμνήσεών του, ἡ συγγραφική του προσπάθεια ἐρχεται νά καλύψει μιάν ἑλλειψη, καθὼς

ἐκ τῶν ἱστορησάντων τὰ τῆς ἐπαναστάσεως, οἱ μὲν ἀποβλέποντες [...] εἰς μόνα τὰ τοῦ πολέμου, καί διὰ τοῦτο παραμελήσαντες τὰ τῆς διοικήσεως, ἐπεσήμαναν ἐξαίρετως τὰ στρατιωτικά ἔργα. Τίς φέρ' εἰπεῖν διέλαβε κἀν ἐν παρόδῳ πῶς εἶχαν τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης, τὰ τῆς παιδείας, [...] διότι καί μεταξύ τῆς ἐπαναστατικῆς ἐκείνης ἀκοσμίας καί παραλύσεως ὑπῆρχον ἴχνη, οἰαδῆποτε αὐτῶν, καθὼς καί πρόνοια τίς περὶ κανονικοτέρας διατάξεως.⁶

Παρατηρεῖ λοιπόν ὁ συγγραφέας ὅτι τό πλῆθος τῶν «ἱστορικῶν» πού γράφονται γιά τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μνημονεύουν τὰ πολεμικά συμβάντα τοῦ ἀγῶνα καί καταδικάζουν στήν ἀφάνεια τὰ ἔργα τῶν πολιτικῶν, ἔργα πού στόχευαν στήν εἰρήνη καί στή διοίκηση τῆς χώρας ὡς εὐνομούμενης πολιτείας. Ὡς πρωταγωνιστές τῆς Ἐπανάστασης ἀναδεικνύουν τοὺς στρατιωτικούς ἡγέτες, ἐνῶ ἀποσιωποῦν τόν σημαντικό ρόλο τῶν πολιτικῶν στήν ἐθνική ἱστορία. Ὅμως, καί κατά τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστατικῆς ἀναστάτωσης καί ἀταξίας, ὁ Ν. Δραγούμης ἐπισημαίνει τὴν ὑπαρξη μιᾶς τάξης ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι προέβλεπαν καί προνοοῦσαν γιά τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης καί ἐργάζονταν στήν κατεύθυνση ὑλοποίησης τῶν ἐθνικῶν καί ἐκσυγχρονιστικῶν προταγμάτων τῆς Ἐπανάστασης. Αὐτοί εἶχαν συνείδηση, ὅτι ὁ στόχος τῆς Ἐπανάστασης δέν περιορίζεται ἀπλῶς στήν ἀπελευθέ-

6. Ν. Δραγούμης, Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις, ὁ.π., τ. Α', σ. 11.

ρωση ἀπ' τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία καὶ ἤδη ἐργάζονταν στὴν κατεύθυνση τῆς θεσμικῆς «οἰκοδομητικῆς».

Ἐὰν δοῦμε, ὅμως, τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Νικόλαος Δραγούμης προσφεύγει στὴ μεταφορὰ τῆς ἀνέγερσης μιᾶς οἰκοδομῆς, ἀναφερόμενος στὶς προσπάθειες κρατικῆς συγκρότησης:

Τὸ ἑλληνικὸν κράτος παρωμοίασα πολλάκις πρὸς εὐρύχωρον κτίριον, εἰς οὗ τὴν κατασκευὴν πολλοὶ συντρέξαν ἀρχιτέκτονες τε καὶ τέκτονες καὶ λεπτοουργοὶ καὶ κτίσται καὶ ὑδροφόροι καὶ πάντες ὅσων ἡ συνδρομὴ ἀπαιτεῖται γιὰ τὴν ἀνέγερσιν μεγάλου οἰκοδομήματος. Πρὸς πάντας ἄρα τούτους, καὶ πρὸς τοὺς ἐλαχίστους, διότι καὶ τῶν ἐλαχίστων ἡ ἐργασία ἦν ἀπαραίτητος, ὀφείλεται τιμὴ καὶ χάρις.⁷

Ὁ Ν. Δραγούμης ἀπεικονίζει τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους ὡς «ἀνέγερση μεγάλου οἰκοδομήματος» καὶ ἀναφέρεται σὲ ἓνα σύνολο ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι μποροῦν —ἀπὸ διαφορετικῆ θέσης ὁ καθένας καὶ ἀνάλογα μὲ τὰ ἰδιαίτερα προσόντα καὶ τὶς ἰκανότητες πού διαθέτουν— νὰ ἐνώσουν τὶς προσπάθειές τους στὴν κατεύθυνση τῆς στερέωσης τῶν νέων θεσμῶν.⁸ Ἐμμεσα ὀφθαλμῶς, μὲ τὸ παράδειγμα τῆς οἰκοδομῆς καὶ μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν παρουσία τοῦ «ἀρχιτέκτονα», ἐγκαθιδρύει μιὰ ἱεραρχικὴ σχέση, ἡ ὁποία διέπει τὸ σύνολο τῶν ἀνθρώπων πού ἐνέχονται στὴ διαδικασία τῆς κοινωνικῆς θέσμισης. Ἔτσι, ἀφοῦ ἐμφανίζει ἀρχικὰ ὡς φυσικὴ καὶ αὐτονόητη τὴν παρουσία τοῦ «ἀρχιτέκτονα» στὴν οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, ὑποδεικνύει ἀμέσως ποιοὶ εἶναι κατάλληλοι νὰ ἀναλάβουν αὐτὸν τὸ ρόλο:

Καὶ τὴν ὕλην πᾶσαν καὶ τοὺς ἐργάτας καὶ τὰ χρήματα ἂν ἔχης, δύνασαι νὰ οἰκοδομήσεις ἄνευ ἀρχιτέκτονος; Τοῦτο αἰσθάνοντες εὐθὺς μετὰ τὴν μετα-

7. Ν. Δραγούμης, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., τ. Β', σ. 150.

8. Ἡ ἀναφορὰ στὴ συγκρότηση τοῦ κράτους μὲ ὄρους «ἀνοικοδομητικῆς» ἐγγράφεται στὴ μακρὰ διάρκεια τῆς γλώσσας, ἔτσι πού αὐτὲς οἱ συγκεκριμέναι μεταφορὲς ἐκβάλλουν καὶ στὸ λόγο τῆς σύγχρονης ἱστοριογραφίας: Πρὸβλ: Δ. Κόκκινος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, Ἀθήνα, Μέλισσα, 1969, ἔκδοσις 5η, τ. Στ', σ. 287: «Ὁ Καποδίστριας ἐκαλεῖτο νὰ κτίσῃ ἐπὶ σωροῦ ἐρείπιων, διαφιλοδητούμενον καὶ τούτου ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ μὲ κτίστας, μεταξύ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἐλάλουν διαφορετικὴν ἕκαστος γλῶσσαν ἀληθείας».

βολήν [...] ἔστρεψαν τοὺς ὀφθαλμούς [...] πρὸς τὸν Μαυροκορδάτον καὶ τὸν Κωλέττην, ὡς ἄνδρας ἐμπείρους.⁹

Εἶναι προφανές, λοιπόν, ὅτι θεωρεῖ ὡς ἀρχιτέκτονες τοὺς πολιτικούς, τοὺς ὁποίους ἐκτιμᾷ ὡς «ἐμπείρους» καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀρμοδίους νὰ ἀναλάβουν τὸ ἔργο τῆς στερέωσης τῶν κοινοβουλευτικῶν θεσμῶν.¹⁰ Στὰ συμφραζόμενα αὐτά, ὁ πολιτικός ἡγέτης, πού νομιμοποιεῖται νὰ ἀσκεῖ πρωταγωνιστικό ρόλο στὴ διαδικασία τῆς «οἰκοδόμησης» τοῦ νέου κράτους, ὀφείλει νὰ διαθέτει ἄλλου τύπου ἰκανότητες καὶ δεξιότητες ἀπὸ ἐκείνες πού ἐπέδειξαν οἱ φορεῖς τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ στὰ πεδία τῶν μαχῶν. Τὰ προσόντα αὐτὰ ἀφοροῦν ἰκανότητες οἱ ὁποῖες εἶναι, κυρίως, προϊόντα παιδείας καὶ μόρφωσης, ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν σύγχρονων πολιτικῶν θεσμῶν καὶ ἀφοροῦν τὴ γνώση τῶν κανόνων, τῶν ἐνοιῶν καὶ τῶν κατηγοριῶν στὶς ὁποῖες θεμελιώνεται ἡ ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας στὸ νέο θεσμικὸ πλαίσιο. Ἡ αὐτονομία τῆς πολιτικῆς καὶ ἡ θέσμισή της ὡς διακριτοῦ πεδίου ρύθμισης τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων καὶ ἐμπλοκῶν δίνει τὸ προβάδισμα σὲ μιά ομάδα «ειδικῶν» τῆς πολιτικῆς. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἡ πολιτικὴ ἰκανότητα δὲν εἶναι ἐξατομικευμένη, αὐτονομεῖται δηλαδή ἀπ' τὶς ἰδιαίτερες προσωπικὲς ἰκανότητες καὶ τὰ χαρίσματα τοῦ ἀτόμου-φορέα της καὶ θεμελιώνεται στὴν ἐξουκείωση μ' ἓνα ἀπρόσωπο, τυποποιημένο σύστημα ρυθμίσεων καὶ κανόνων τῆς σύγχρονης γραφειοκρατίας. Αὐτός πού θεωρεῖται ἄξιος νὰ ἀναλάβει τὰ δημόσια ἀξιώματα πρέπει νὰ εἶναι κάτοχος ἑνὸς συνόλου τεχνικῶν, γενικῶν γνώσεων, τὶς ὁποῖες καλεῖται νὰ χρησιμοποιήσει γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ δημόσιου βίου. Ἔτσι, λοιπόν, δὲν μπορεῖ κάποιος, ὁ ὁποῖος «ἀπλῶς ἔδειξε ἀνδρεία καὶ κατετρόπωσε στρατούς καὶ στόλους», νὰ διεκδικεῖ διορισμὸ σὲ θέσεις γιὰ τὶς ὁποῖες «ἀπαιτεῖται γνώση καὶ προπαίδεια».¹¹

9. Ν. Δραγούμης, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., τ. Β', σ. 74.

10. Ἡ πολιτικὴ συγκυρία στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἐδῶ ὁ Ν. Δραγοῦμης εἶναι ἡ Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1844, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας ἀναδείχθηκε ὡς μείζον θέμα ὁ καθορισμὸς τῶν προσόντων τῶν δημόσιων λειτουργῶν.

11. *Ἡ Ἑλπίς*, 12 Ἰανουαρίου 1844, ἀναφορά στὸ Ι. Δημάκης, *Ἡ πολιτειακὴ μεταβολὴ τοῦ 1843 καὶ τὸ ζήτημα τῶν αὐτόχθονων καὶ ἑτερόχθονων*, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1991, σ. 103.

Στά κείμενα τῶν ἐτερόχθονων πολιτικῶν ἀπαντᾶται μιᾷ ἔντονη διάκριση μεταξύ τῶν χρόνων τοῦ ἀγῶνα καί τῆς μετέπειτα ἐποχῆς. Ὑπάρχει μιᾷ ἔντονη ἀναφορά στή διαφορετικότητα τῶν στόχων καί τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν τῶν δύο περιόδων, οἱ ὁποῖες θεματοποιοῦνται ὡς «ἡ ἐποχή τοῦ πολέμου» καί «ἡ εἰρηνική ἐποχή». Αὐτή ἡ διάκριση ἔχει στόχο νά θεσμίσει μιάν ἀσυνέχεια ἀνάμεσα στήν περίοδο κυρίως τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων καί τήν ἐποχή κατά τήν ὁποία οἱ προσπάθειες κατευθύνονται στή θεσμική συγκρότηση τοῦ νέου κράτους. Ὁ Ν. Δραγοῦμης ἀναφέρεται καί αὐτός στή διαφορά αὐτῶν τῶν δύο ἐποχῶν:

Πρός μέν τοὺς διά τῆς σπάθης ἀπαλλάξαντας τῆς δουλείας τήν χώραν σκοπόν εἶχον νά ἐρμηνεύσωσι τήν ἔθνικὴν εὐγνωμοσύνην δι' ἐξαιρέτων τιμῶν, βαθμῶν καί ἀξιομάτων, διά τόν νέον ὅμως ἀγῶνα, τόν τῆς διοργανώσεως, ἠναγκάζοντο νά ζητήσωσι τήν βοήθεια τῆς ἐπιστήμης, τῆς φιλοπονίας, τῆς πολιτικῆς καρτερίας καί τῆς εἰρηνικῆς δεξιότητος.¹²

Στούς ἀνθρώπους πού ἀγωνίστηκαν στό πλαίσιο τοῦ πολέμου, σ' αὐτούς ὀηλαδὴ πού πολέμησαν καί συμμετεῖχαν στόν ἀγῶνα «διά τῆς σπάθης», ἡ πατρίδα δείχνει τήν εὐγνωμοσύνη τῆς προσφέροντάς τους τιμητικούς βαθμούς.¹³ Ὅστόσο, οἱ πολεμικές τους δεξιότητες εἶναι ἄχρηστες ἐν καιρῷ εἰρήνης. Γιά τή «διοργάνωση» τῆς χώρας, σημειώνει ὁ Ν. Δραγοῦμης, εἶναι ἀπαραίτητες οἱ «εἰρηνικές δεξιότητες», προϊόντα παιδείας καί ἐπιστήμης.

Ἡ διχοτομία «πόλεμος-εἰρήνη» παραπέμπει στά διαφορετικά νομιμοποιητικά πλαίσια ἐξουσίας τῶν στρατιωτικῶν τῆς Ἐπανάστασης καί τῶν νεοφερμένων πολιτικῶν, ἀντίστοιχα. Ἡ λειτουργία τῆς εἶναι ἡ θέσμιση τῆς νέας ἐποχῆς ὡς ρήξης μέ τό καθεστῶς τῆς ἐπανάστασης καί τοῦ πο-

12. Ν. Δραγοῦμης, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., τ. Β', σ. 14.

13. Μὲ ἀνάλογους ὅρους ἐπιχειρεῖται ἡ ἀπάντηση, στὶς ἀπαιτήσεις τῶν λεγόμενων «αὐτόχθονων», στήν Ἐθνοσυνέλευση τοῦ 1844. Ἡ Ἑλπίς, ἀναφερόμενη, στό σχετικό ζήτημα, γράφει: «Τό κύριον κριτήριον γιά τήν ἐπιλογή τῶν προσώπων πού θά πρέπει νά ἐπανδρῶσαν τίς κυβερνητικές ὑπηρεσίες —εἶναι ἡ ἰκανότης. Γιά τήν ἐκνοποίηση ὅσων προσέφεραν ἐκδουλεύσεις καί ὑπέστησαν θυσίες στόν ἀγῶνα ὑπάρχουν ἄλλα μέσα, ὅπως π.χ. συντάξεις [...] καί ὄχι διορισμοὶ σέ θέσεις, γιά τίς ὁποῖες ἀπαιτοῦνται γνώσεις καί προπαίδεια πού ὄχι μπόρεῖ νά ἔχει ὁ καθένας», στό Ι. Δημάκης, *Ἡ πολιτειακή*, ὁ.π., σ. 103.

λέμου. Σέ τελική, ανάλυση, ἡ διχοτομία αὐτή ὑπονομεύει τή διαπραγματευτική ἰκανότητα καί τήν ἐξουσία τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν στό πλαίσιο τοῦ κράτους, ἐνῶ εὐνοεῖ τή νέα πολιτική ἡγεσία, ἡ ὁποία δέν ἔχει ἀνάγκη — τουλάχιστον ἀπό τήν ἄποψη τῶν τυπικῶν τῆς προσόντων — νά ἀναφέρεται στις πολεμικές συγκρούσεις γιά νά ἀντλήσει τά ἐχέγγυα τῶν πολιτικῶν τῆς ἰκανότητων.

Μέ ἀνάλογους ὅρους, ὁ Ν. Δραγούμης ὀργανώνει τόν ἀποκλεισμό τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπανάστασης ἀπό τό πεδίο ἀσκησης τῆς ἐξουσίας στό νέο πολιτικό πεδίο. Ἔτσι, ὁ Γεώργιος Κουντουριώτης, ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης, ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἀνήκουν στους ἀνθρώπους πού ἀνέλαβαν πρωθυπουργικά καθήκοντα μετά τό 1850, ἀλλά κανείς ἀπ' αὐτούς δέν διαθέτει — γράφει ὁ Ν. Δραγούμης — τά προσόντα τά ὁποῖα ἀπαιτοῦνται γι' αὐτή τή θέση. Πρόκειται ὀγλαδῆ γιά ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι

διέπρεψαν στρατιωτικῶς ἐπί τοῦ ἀγῶνος: οὐδεὶς ὅμως ἔτυχεν τῆς ἀγωγῆς τῆς ἀρμοζούσης εἰς ἄνδρα διευθύνοντα σύμπασαν τήν [...] πολιτικὴν τοῦ κράτους: οὐδενὸς ὁ νοῦς ἐλεπτουργήθη, διὰ παιδείας καί ἀσκήσεως ἀποχρῶντος εὐρύς, ὅπως περιλαμβάνη ἀκέραιον τό σχέδιον, καθ' ὃ ἔπρεπε νά διοικηθῆ ἡ χώρα [...] οὐδεὶς ἐκέκτητο τήν ἐμπειρίαν, τήν ἐνέργειαν, τήν ἀντιλήψιν, τό προμηθεῖς, ἐνὶ λόγῳ τὰς εἰς ἀληθῆ πολιτικόν ἄνδρα ἀπαραιτήτους ἀρετὰς.¹⁴

Οἱ στρατιωτικοί, λοιπόν, στεροῦνται τῶν προσόντων πού ἀρμόζουν στόν ἡγέτη μιᾶς σύγχρονης πολιτείας, διότι δέν εἶναι ἰκανοί νά σχεδιάσουν τοὺς προσανατολισμούς τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, νά ἐκπονήσουν σχέδια καί προτάσεις σέ ἐπίπεδο ἐθνικῆς ἐπικράτειας. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἀνεπάρκειά τους καθίσταται ἐκδήλη, καθὼς ἀποκλίνουν ἀπό τό πρότυπο τοῦ «ἀρχιτέκτονα», ὁ νοῦς τοῦ ὁποίου εἶναι ἰκανός νά ἐκπονήσει «ἀκέραιον τό σχέδιον» τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης καί μεταβολῆς.

Ἐδῶ, ὁ Ν. Δραγούμης, μέ τήν ἀναφορά στήν ἔλλειψη παιδείας καί μόρφωσης τῶν στρατιωτικῶν, θέτει οὐσιαστικά τό ζήτημα τῆς κοινωνικοποίησής τους στό περιβάλλον τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας. Ἡ συγκρότηση τῶν κοινωνικῶν τους στρατηγικῶν μέ βάση τίς παραδοσιακές ἀρχές τῆς ἐντο-

14. Ν. Δραγοῦμης, *Ἱστορικαὶ Ἀναμνήσεις*, τ. Β', σ. 140.

πίοτητας και τῆς συγγένειας ἀποτελεῖ τροχοπέδη στήν εὐρυθμῆ λειτουργία τῶν νέων πολιτικῶν θεσμῶν. Ἡ τοπικότητα δέν ἀφορᾷ μόνο τή δομική ἀρχή μέ βάση τήν ὁποία ὀργανώνονται οἱ κοινωνικές σχέσεις, δέν περιγράφει μόνο μιᾶ παραδοσιακή μορφή κοινωνικῆς συνδεσμοποίησης. Ἡ πρόσδεση στήν ἀρχή τῆς ἐντοπιότητας ὀρᾷ περιοριστικά και ὡς πρὸς τό εὖρος τῆς ἀντιληπτικῆς και σχεδιαστικῆς ἱκανότητας τῶν παραδοσιακῶν ἡγετῶν.¹⁵

Ἀντίθετα, ὁ «πολιτικός ἀνδρας» εἶναι κάτοχος μιᾶς παιδείας, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιτρέπει νά συλλαμβάνει τήν πολυπλοκότητα τῶν κοινωνικῶν και πολιτικῶν προβλημάτων πού ἀφοροῦν τό σύνολο τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Αὐτός νομιμοποιεῖται νά ἀσκεῖ ἐξουσία στό πλαίσιο τῆς νέας θεσμικῆς ὀργάνωσης, γιατί ἔχει ἐκπαιδευτεῖ νά ἔχει τόν «νοῦν ἀποχρῶντως εὐρύ», ὥστε νά ἐκπνεῖ τό γενικό, ἐθνικό «σχέδιο» σύμφωνα πρὸς τό ὁποῖο διοικεῖται σύμπασα ἡ χώρα. Αὐτές εἶναι οἱ ἀρετές πού χαρακτηρίζουν τόν σύγχρονο πολιτικό ἡγέτη: πρόκειται, δηλαδή, γιά προσόντα τά ὁποῖα δέν ἀπορρέουν ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ πολέμου, οὔτε συναρτῶνται μέ τίς πατροπαράδοτες ἀρχές και τίς κληροδοτημένες ἀξίες, μέ βάση τίς ὁποῖες ἀσκεῖται ἡ πολιτική στό πλαίσιο τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας.¹⁶

Ὁ «ἀρχιτέκτονας-πολιτικός» διαθέτει μιᾶ συγκροτημένη παράσταση τοῦ μέλλοντος τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας και σχεδιάζει τήν κοινωνική ἀλλαγῆ. Χάρις στήν ἰδιαίτερη πνευματική του συγκρότηση, μπορεῖ νά

15. Γιά τήν ἔννοια τῆς ἐντοπιότητας, βλ. ἐνδεικτικά, Ε. Παπαταξιάρχης, «Σχέσεις και σύμβολα τῆς ἐντοπιότητας σέ μιᾶ Αἰγαιακή κοινωνία», στό Μ. Κομνηνοῦ-Ε. Παπαταξιάρχης (ἐπιμ.), *Κοινότητα, Κοινωνία και Ἰδεολογία, Ὁ Κωνσταντῖνος Καραβίδας και ἡ Προβληματική τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν*, Ἀθήνα, Παπαζῆση, 1990, και Β. Νιτσιάκος, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Ἀθήνα, Ὀδυσσεύς, 1991.

16. «Τό παραδοσιακό κράτος παραχωρεῖ, ἀπό ἀνάγκη, ἕνα μεγάλο περιθώριο στόν ἐμπειρισμό: δημιουργεῖται μέ βάση προϋπάρχουσες πολιτικές μονάδες τίς ὁποῖες δέν μπορεῖ νά καταργήσῃ και ἐπάνω στίς ὁποῖες ἐγκαθίστανται οἱ δικές του δομές: μέ δυσκολία καταφέρει νά ἐπιβάλῃ τήν ὑπεροχή τοῦ πολιτικοῦ κέντρου και διατηρεῖ ἕναν διάχυτο χαρακτήρα πού τό διαφοροποιεῖ ἀπό τό νεώτερο συγκεντρωτικό κράτος [...] ἀπ' τό ἄλλο μέρος, ὁ κυρίαρχος κατέχει τήν ἐξουσία δυνάμει προσωπικῶν ἰδιοτήτων και ὄχι βάσει ἐξωτερικῶν και τυπικῶν στοιχείων [...] ἐνεργεῖ στό ὄνομα τῆς παραδόσεως, θεωρούμενης σάν ἀπαραβίαστης [...]. Ἡ ἐξουσία και ἡ ἀρχή εἶναι τόσο ἰσχυρά προσωπικοποιημένες, ὥστε τό δημόσιο συμφέρον [...] δύσκολα διαχωρίζεται ἀπό τό ἰδιωτικό συμφέρον ἐκείνου πού τήν ἀναλαμβάνει». Μ. G. Balandier, *Πολιτική Ἀνθρωπολογία*, Ἀθήνα, Παπαζῆση, 1971, σ. 155.

συλλάβει τή νέα κοινωνική όλότητα ή όποία προέκυψε απ' τήν Έπανάσταση, καί ή όποία είναι άλλης τάξης από τίς τοπικές κοινότητες. Τό γεγονός ότι έχει συνειδότη, τής νέας ιστορικής όντότητας, ή όποία όρίζεται από τό έθνικό κράτος, αποτελεί στοιχείο πού τόν διακρίνει απ' τόν τύπο του παραδοσιακού ήγέτη, ή συνειδότη, του όποιου καθορίζεται απ' τήν κοινωνικοποίησή του στό στενό περιβάλλον τής τοπικής κοινωνίας καί περιορίζεται απ' τήν προσκόλλησή του στην άρχή, τής έντοπιότητας. Κοντολογίς, αφού οι στρατιωτικοί τής Έπανάστασης δέν είναι ίκανοί νά αναλάβουν ήγετικούς ρόλους στό πλαίσιο του νέου κράτους, ό ρόλος τους προσομοιάζει μέ τό ρόλο «ύπάκουων εργατών», οι όποιοι άπλώς εκτελούν τό σχέδιο τό όποιο έχει εκπονήσει ό «επιδότης νους ενός άρχιτέκτονα» καί τελούν υπό τίς όδηγίες του.¹⁷

Άν ό Ν. Δραγούμης, έχοντας δεσμευθεί νά παρουσιάσει τά έργα τής περιόδου τής κρατικής συγκρότησης, συνδέει τήν αναγκαία παρουσία του άρχιτέκτονα μέ τό πλαίσιο τής νέας πολιτειακής όργάνωσης, αυτό δέν σημαίνει ότι τό πρότυπο τής δραστηριότητάς του άφορά κυρίως τήν άσκηση τής πολιτικής στό πλαίσιο τής νέας θεσμικής τάξης.¹⁸ Βρίσκουμε,

17. Ό Ν. Δραγούμης, παραδείγματος χάριν, αναφερόμενος στην προσφορά του Κριεζή στον άγώνα, εκτιμά ιδιαίτερα τή «πολεμική άρετή, τήν τόλμη, τήν φιλοτιμίαν καί τά κατορθώματα του», καί θά τόν τοποθετήσει στην «εκλεκτή τάξη των Έργατών» καθορίζοντας μ' αυτόν τόν τρόπο τό ρόλο του στό πλαίσιο των νέων σχέσεων έξουσίας. Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Άναμνήσεις*, τ. Β', σ. 150.

18. Στην *Έλληνική Νομαρχία*, ό άνώνυμος συγγραφέας χρησιμοποιεί τή μεταφορά τής άνέγερσης κτιρίου, αναφερόμενος τόσο στην άπελευθερωτική προσπάθεια του Ρήγα, ό όποιος «γνωρίζοντας τήν χρείαν τής μαθήσεως, δέν έπαυσε από τό νά άγωνισθί, ως ούδεις άλλος, εις τάς επιστήμας [...] τάς χρησιμότερας. Τότε λοιπόν, ήρχισε νά βάλλη θεμέλιον εις τό μέγαλον κτίριον, όπου έτοιμάζε». Αναφέρεται ακόμα στην περιγραφή, τής διοικητικής όργάνωσης του νέου κράτους: «ή διοίκησις ήμπορεί νά παρομοιασθί εις ένα πύργον ύψηλόν καί περίφημον, ό όποιος, όταν κτισθί από άρχιτέκτονα άξιον βέβαια, βαστάται καί μένει τώσ δια πολλούς αιώνας». Άνωνύμου του *Έλληνας, Έλληνική Νομαρχία*, ήτοι λόγος περί έλευθερίας, εισαγωγή Γ. Βαλέτα, Άθήνα, Άποσπερίτης, 1982, σ. 83 καί σ. 109. Υπάρχει, λοιπόν, καί εδώ, όπως καί στον Ν. Δραγούμη, δηλωμένη ή επίκλησι, ενός «άξιου άρχιτέκτονα», γνώστη των «χρησιμότερων επιστημών», ό όποιος, καθώς συγκεντρώνει τά απαραίτητα προσόντα, είναι άρμόδιος νά τεθεί επικεφαλής τής Έπανάστασης καί νά πρωτοστατήσει στη θεμελίωσι, των άρχων τής νέας πολιτείας.

δηλαδή, τήν επίκληση τῶν ἰδιαίτερων δεξιότητων ἐνός «ἀρχιτέκτονα» καί στό πεδίο τῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Ν. Δραγούμης, λοιπόν, δέν θά παραλείψει νά ἀναφερθεῖ στό ρόλο τῶν «πεπαιδευμένων πολιτικῶν» στό πλαίσιο τῆς Ἐπανάστασης, μέ τρόπο πού, ὅπως θά δοῦμε, νά τοὺς ἀναγορεύει σέ γήγρια ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας καί βασικούς συντελεστές τῆς ἐπιτυχίας τῆς.

Στό πλαίσιο τοῦ νέου κράτους φαίνεται ὅτι δημιουργεῖται μιά σχετική συναίνεση τῶν παραδοσιακῶν ἡγετῶν σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν προσδιορισμό τῶν «ἀντικειμενικῶν» προσόντων τῶν ἐτερόχθονων πολιτικῶν γιά τήν ἀνάληψη σημαντικῶν θέσεων τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Καί οἱ ἴδιοι, δηλαδή, φαίνεται νά παραδέχονται σιωπηρᾶ, ἂν ὄχι τίς ἰδιαίτερες ικανότητές καί τή μορφωση τῶν ἐτερόχθονων πολιτικῶν, τουλάχιστον τή σημασία τῆς ἐγγραμματοσύνης ὡς προσόντος πού ἀνταποκρίνεται στίς ἀνάγκες τῆς νέας ἐποχῆς. Τό πλαίσιο, ὅμως, μέσα στό ὁποῖο νομιμοποιοῦν οἱ στρατιωτικοί τίς διεκδικήσεις τους εἶναι τό καθεστῶς τοῦ πολέμου τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἡ Ἐπανάσταση φαίνεται νά συνιστᾷ αὐτοδίκαια ἀποκλειστικά δικό τους ἐπίτευγμα. Ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, οἱ ἐτερόχθονες πολιτικοί φαίνονται πολλές φορές διατεθειμένοι νά ἀποδώσουν τίς δέουσες τιμές στούς στρατιωτικούς ἡγέτες, νά ἀναγνωρίσουν τόν σημαντικό τους ρόλο στό πεδίο τοῦ πολέμου. Ὁ τρόπος, ὅμως, μέ τόν ὁποῖο ὀρίζουν τή ὁράση τῶν παραδοσιακῶν ἡγετῶν στήν Ἐπανάσταση, ὑπονομεύει τήν ἐξουσία τους στό πλαίσιο τῆς νέας πολιτικῆς πραγματικότητας καί ὑποβαθμίζει τό ρόλο τους στό πεδίο τοῦ ἀγώνα. Ὁ Ν. Δραγούμης, λοιπόν, γράφει σχετικά:

Ἄν ὁ στρατηγικός νοῦς τοῦ Κολοκοτρώνη, ἡ ἀτρόμητος σπάθη τοῦ Βότσαρη, ἡ ἀδάμαστος τοῦ Μιαούλη καρτερία καί ὁ πυρφόρος τοῦ Κανάρη θαυλός, ἐκλείσαν τόν ἀγώνα, διωργάνωσαν ὅμως, διεμόρφωσαν καί παρέστησαν αὐτόν ἔθνικόν ἀντί κληρικῶν [...] διά μέν τῆς παιδείας, τῆς ἐμπειρίας καί τῆς συνέσεως ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Τρικούπης, ὁ Νέγρης, ὁ Κανέλος, ὁ Ζωγράφος καί ὁ λοιπός τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καί τῶν πεπαιδευμένων ὄμιλος.¹⁹

19. Ν. Δραγούμης, Ἱστορικά Ἀναμνήσεις, ὅ.π., τ. Α', σ. 50.

Ο Ν. Δραγούμης αναφέρεται εδώ στον διαφορετικό ρόλο πού διαδραμάτισαν στον αγώνα οι στρατιωτικοί και οι πολιτικοί. Αναφερόμενος στους Κολοκοτρώνη, Μπότσαρη, Μιαούλη και Κανάρη, εκτιμά ότι «έδόξασαν» την πατρίδα τους. Ο τρόπος, όμως, με τον οποίο περιγράφει τό σέ τί έγκριεται ή συνεισφορά τους περιέχει ένα διπλό μήνυμα. Η «ατρόμητος σπάθη», «ή αδάμαστος καρτερία», ό «στρατηγικός νους» και «ό πυρφόρος θαυλός» υπενθυμίζουν μέν ήρωικές πράξεις και κατορθώματα, όρίζουν, ώστόσο, ένα πεδίο δεξιοτήτων πού συνδέονται άμεσα και αποκλειστικά μέ τον πόλεμο. Η προσφορά, λοιπόν, των στρατιωτικών αρχηγών αφορά κυρίως τό πεδίο τής μάχης. Αυτοί «συμμετείχαν σωματικώς» στον αγώνα, πολεμώντας. Ωστόσο, οι στρατιωτικοί δέν είναι οι μοναδικοί και αποκλειστικοί «αγωνιστές» τής πατρίδας.

Ο Ν. Δραγούμης, όπως είπαμε παραπάνω, ένοχλείται άπ' τήν πληθώρα των άπομνημονευμάτων τά όποια αναδεικνύουν ως μοναδικούς πρωταγωνιστές του αγώνα τους στρατιωτικούς αρχηγούς. Η επανάσταση, όμως, δέν εξαντλείται σέ μία σειρά από κατορθώματα και ήρωικές πράξεις, αλλά άπαιτεί και άλλου τύπου δεξιότητες και προσόντα, των όποιων στερούνται οι πολεμιστές. Αυτοί, λοιπόν, οι όποιοι ήσαν ικανοί νά διαμορφώσουν τον έθνικό χαρακτήρα τής Έπανάστασης, πού όργάνωσαν τον προσανατολισμό, τό «τέλος» προς τό όποιο κατευθύνθηκε ή πολεμική σύγκρουση Έλλήνων και Τούρκων, ήταν οι «πεπαιδευμένοι πολιτικοί». Τό νόημα τής Έπανάστασης, δηλαδή, σύμφωνα μέ τον Ν. Δραγούμη, άποτελεί παραγωγή των «πολιτικών ανδρών». Η παράσταση του αγώνα ως έθνικού χρειάζεται ανθρώπους, φορείς μιās γενικής παιδείας, εξαιτίας τής όποιας έχουν καταστεί ευαίσθητοι δέκτες των νεωτερικών προταγμάτων.

Ο Ν. Δραγούμης, λοιπόν, θεωρεί ότι ή όράση, των στρατιωτικών αρχηγών δέν θά μπορούσε από μόνη τής νά παράξει τό έθνικό νόημα τής Έπανάστασης. Τό Είκοσιένα δέν ταυτίζεται μέ τον πόλεμο έναντίον των Τούρκων. Στην περίπτωση μιās τέτοιας ισοδυναμίας δέν αναδεικνύεται ή διαφορά τής έθνικής επανάστασης από εξεγέρσεις των κλεφτών πού παραπέμπουν στο παρελθόν τής ελληνικής κοινωνίας: εξεγέρσεις οι όποιες είχαν περιορισμένη έμβέλεια, δέν μπορούσαν νά υπερβούν τό επίπεδο τής

διαχείρισης τῶν ἐμπλοκῶν τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας μέ τούς ἐνόπλους τῆς χριστιανικῆς κοινότητος καί στόχευαν τήν ἐπαναφορά τῆς τάξης καί τῆς σταθερότητος μεταξύ κατακτητῶν καί κατακτημένων. Αὐτό πού χαρακτηρίζει τή ὁράση τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν εἶναι τό γεγονός ὅτι ἐξαρχῆς δηλώνουν τήν ἐθνική σημασία τῆς πολεμικῆς σύγκρουσης, ἐργάζονται στή κατεύθυνση μιᾶς συνολικῆς μεταβολῆς στίς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων μέ τό καθεστῶς τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ὁ ἥρωισμός τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, ἡ ἀνδρεία καί ἡ εὐφυΐα πού ἐπέδειξαν στό πεδίο τοῦ πολέμου δέν συνιστοῦν αὐτόχρημα στοιχεῖα πού προσδίδουν στήν πολεμική σύγκρουση τόν ἐθνικό της χαρακτήρα. Κοντολογίς, ἡ ὁράση τῶν στρατιωτικῶν ἀπό μόνη της δέν φιλοξενεῖ ἓνα νόημα πού ἀποσκοπεῖ στήν ἐθνική ἀπελευθέρωση καί στήν ἰδρυση ἐθνικοῦ κράτους. Καί αὐτό ἐπειδή οἱ στρατιωτικοί στεροῦνται τῆς παιδείας ἐκείνης ἡ ὁποία καί θά τούς καθιστοῦσε ἱκανούς νά παραστήσουν τόν ἀγῶνα τους «ὡς ἐθνικόν». Χωρίς νά ἀμφισβητεῖ τήν ἀνδρεία καί τή φιλοπατρία τῶν ἀνθρώπων πού πολέμησαν στόν ἀγῶνα, ὁ Ν. Δραγούμης θεωρεῖ ὅτι ἡ νοηματοδότηση τοῦ ἀγῶνα ὡς ἐθνικοῦ ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ «ὀμίλου τῶν πολιτικῶν καί πεπαιδευμένων», στούς ὁποίους ἀποδίδει τήν πατρότητα τῆς σημασίας, τῶν στόχων καί τῶν προσανατολισμῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Σύμφωνα μέ τά ἀνωτέρω, ὁ πολιτικός παρουσιάζεται σάν ἓνας τύπος ἀνθρώπου, ἡ νοηματοδοτούσα δραστηριότητα τοῦ ὁποίου θά προσδώσει στόν ἀγῶνα τήν ἰδιαιτερότητά του. Εἶναι ἐκεῖνος χάρις στόν ὁποῖο ἡ πολεμική σύγκρουση Ἑλλήνων καί Τούρκων θά ἀναδειχθεῖ σέ ἐθνική ἐπανάσταση.

Οἱ προτάσεις αὐτές τοῦ Ν. Δραγούμη συναντῶνται μέ τήν πραγματέυση τοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀγῶνα ἀπό τόν προσωπικό του φίλο καί πολιτικό Σπ. Τρικούπη. Στόν ἐπίλογο τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ὁ Σπ. Τρικούπης ἀναλαμβάνει τή διερεύνηση τῶν στοιχείων πού διακρίνουν τήν ἑλληνική ἀπό τίς ἄλλες ἐπανάστασεις τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἄς παρακολουθήσουμε πῶς θέτει ὁ ἴδιος τό ζήτημα:

Ἡ Ἑλληνική ἐπανάστασις διακρίνεται τῶν λοιπῶν διά τινά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά πολλοῦ ἄξια λόγου. [...] Πολλά καί μεγάλα ἔθνη τῶν νεωτέρων

χρόνων. [...] ανέτρεψαν, ως και ἡ Ἑλλάς, ἐκ θεμελίων τὰ καθεστῶτα ἢ διὰ τῆς μεταβολῆς τῆς μοναρχίας εἰς δημοκρατίαν, ἢ διὰ τοῦ παντελοῦς συντριμμίου τοῦ ξένου ζυγοῦ: ἀλλὰ τὰ ἔθνη αὐτὰ κατέρπησαν εἰς τὰς ἐξαισίους ταύτας μεταβολάς χωρὶς τινος προμελέτης.²⁰

Ἡ μεταβολή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἡ ἀπελευθέρωσή του ἀπ' τὸν «ξένο ζυγό», γράφει ὁ Σπ. Τρικούπης, ἦταν «προμελετημένη». Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάστασι, διακρίνεται τῶν ὑπολοίπων, καθὼς ἀναπαρίσταται ὡς μιά ἔνσκηπη καὶ ὀργανωμένη δραστηριότητα, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦταν προῖον ἔλλογου σχεδιασμοῦ. Γιά νά τεκμηριώσῃ τὸν ἰσχυρισμό του, προχωρεῖ στὴν ἀντιπαραβολή τοῦ τυχαίου καὶ ἀθόρμητου χαρακτήρα τῶν ἄλλων ἐξεγέρσεων μὲ τὴν ἑλληνική. Ἔτσι, ὁ Γουλιέλμος Τέλλος καὶ οἱ συμπατριῶτες του δὲν σκόπευαν ἐξαρχῆς στὴν ἀνατροπή τῆς δυναστείας τῶν Ἀψβούργων. Στὴν περίπτωσι αὐτή, οἱ ἄνθρωποι πού ἐξεγέρθηκαν «ὕπὲρ τῆς πατρίδος»:

δὲν προέθετο τὴν κατάργησιν τῆς καταθλιβούσης αὐτὴν ἐξουσίας, ἂν καὶ τὴν κατήγγησαν, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν τῆς ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν.²¹

Τὸ τελικό ἀποτέλεσμα, ἡ ἑλθετικὴ ἀνεξαρτησία ξεκίνησε ἀπὸ ἓνα τυχαῖο περιστατικό ἀτομικῆς ἀντίστασις τοῦ Τέλλου κατὰ τῶν ἀρχόντων, περιστατικό τὸ ὁποῖο δὲν περιεῖχε τὸ νόημα μιᾶς ἐθνικῆς ἐπανάστασις. Ἡ ἐξέγερσι αὐτή, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπόμενες, πού ἀναφέρει στὴ συνέχεια ὁ Σπ. Τρικούπης, δὲν εἶχαν στόχο μιά γενική, κοινωνική μεταβολή, ἀλλὰ μονάχα τὴν καλύτερευσι τῶν ὄρων διαβίωσις τῶν ὑπηκόων «ὕπὸ τὴν ἴδια ἐξουσία». Ὁ Σπ. Τρικούπης στὴ συνέχεια ἀπαριθμεῖ ἓνα σύνολο ἐξεγέρσεων, τὸ χαρακτηριστικό τῶν ὁποίων ἦταν ὅτι, ἐνῶ ξεκίνησαν μὲ τὸ αἶτημα ἐπὶ μέρους ἀλλαγῶν στό πλαίσιο τοῦ ἰσχύοντος συστήματος κοινωνικῶν σχέσεων, κατέληξαν σέ μιά συνολικότερη κοινωνική καὶ πολιτικὴ μεταβολή.

20. Σπ. Τρικούπης, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις*, Νέα Ἑλληνική, Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1971, τ. Δ', σ. 359 [ἡ ὑπογράμμισι, δική μας].

21. Αὐτόθι, σ. 359.

Κοντολογίς, αυτό που θέλει να επισημάνει σ' αυτά τὰ ιστορικά παραδείγματα είναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνική ἀλλαγὴ ἐπῆλθε ὡς τυχαῖο καὶ ἀκούσιο ἐν πολλοῖς ἀποτέλεσμα τῆς δράσης τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅμως, αὐτὸ δὲν ἰσχύει στὴν ἐλληνική περίπτωση, διότι:

Ἡ Ἑλλάς καὶ προέθετο καὶ ἐκήρυξεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος, ὅτι ὠπλίσθη, πρὸς συντριβὴν τοῦ ξένου ζυγοῦ καὶ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς. Ἡ ἐκ προθέσεως αὕτη, διαφορὰ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῶν ἄλλων συναδέλφων τῆς εἶναι σημειώσεως ἀξία.²²

Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἔγκειται, σύμφωνα μὲ τὸν Σπ. Τρικούπη, στὴ σύμπτωση τῶν προθέσεων μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ «ἀνέγερση τοῦ ἐθνισμοῦ», ἦταν ὁ σαφής, δηλωμένος στόχος τῆς Ἐπανάστασης «ἐξάρχῃς». Τὸ τέλος, δηλαδή, τὸ νόημα, ὁ σκοπὸς τῆς ἐξέγερσης ἦταν παρών, ἐνυπῆρχε ἤδη κατατεθειμένος ἀπὸ τὴν ἔναρξή τοῦ ἀγῶνα.

Ὁ Σπ. Τρικούπης ἀναλύει ἐδῶ τὴν Ἐπανάσταση ὡς τὸ συνειδητὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ὀρθολογικῆς δραστηριότητος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ στοιχεῖο τῆς προμελέτης, τῆς σαφήνειας τῶν στόχων. Ἡ δράση τῶν ἐπαναστατῶν παρουσιάζεται σάν νὰ ἐκτελεῖ ἓνα σχέδιο, στὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται ὁ ἐπιθυμητὸς στόχος.²³ Ὁ σχεδιασμὸς ἀφορᾷ ἓναν τύπο δράσης ὁ ὁποῖος προϋποθέτει ὅτι πρὶν ἀπὸ κάθε πράξη ὑπάρχει μιὰ ἐναργῆς εἰκόνα τοῦ μέλλοντος μὲ τὴ μορφή τοῦ ἐπιδιωκόμενου ἀποτελέσματος. Πρόκειται γιὰ μιὰ μορφή δραστηριότητος, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τὴν ἐπιλογή τῶν κατάλληλων μέσων γιὰ τὴν ἐπίτευξή τῶν στόχων. Στὴ διήγησή τοῦ Σπ. Τρικούπη ὑπάρχει μιὰ θεώρηση τοῦ χρόνου, στὸ πλαίσιο τῆς

22. Αὐτόθι, σ. 360 [ἡ ὑπογράμμιση δική μας]

23. Ἐδῶ, τὸ σχέδιο τοῦ «ἀρχιτέκτονα» ὑποκαθιστᾷ τὸ σχέδιο τῆς θείας πρόνοιας καὶ τὸ ρόλο τῆς στὴν Ἐπανάσταση. Σύμφωνα μὲ τὴ νέα τελεολογία, ἡ ἱστορία παριστάνεται σάν διαδικασία ἀποκρυστάλλωσης ἐνὸς ἐγκόσμιου νοήματος, ἔτσι πού ὅλη ἡ ἱστορική πορεία ἐμφανίζεται σάν σκοπὸς τῆς προηγούμενης. Ὁ Φωτάκος θὰ ἐντοπίσει αὐτὴ τὴν ἀντίληψη τῆς ἱστορίας στὰ ἱστορικά τῶν «πεπαιδευμένων ἱστορικῶν» καὶ θὰ χαρακτηρίσει τὴν «ἐκ τῶν ὑστέρων» ἀναφορά στὰ γεγονότα τῆς Ἐπανάστασης ὡς «ἀναχρονισμό».

όποιας τό μέλλον συλλαμβάνεται ως παραγωγή μιᾶς νέας κατάστασης, ἡ ὁποία συνιστᾶ ρήξη μέ τό παρελθόν. Ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ ἴδιος, οἱ Ἕλληνες —σέ ἀντίθεση μέ ἄλλα ἔθνη— δέν ἀγωνίστηκαν γιά νά «ἀνακουφίσουν τά θεινά τους», παραμένοντας «ὑπό τήν αὐτήν ἐξουσίαν», ἀλλά ἐξαρχῆς εἶχαν σχεδιάσει τό μέλλον τους ριζικά διαφορετικό ἀπ' τό παρελθόν.²⁴

Ἀναφέροντας ως πρῶτο κίβλος στοιχεῖο τῆς μοναδικότητος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τόν προμελετημένο, προσχεδιασμένο χαρακτήρα της, ὁ Σπ. Τρικούπης θέτει οὐσιαστικά τό ζήτημα τῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ σχεδιασμοῦ καί μάλιστα ἀναδεικνύει τόν καθοριστικό τους ρόλο στό πλαίσιο τοῦ ἀγώνα. Ποιοί δηλαδή εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ὀργάνωσαν τό σχέδιο τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας; Μέ ἄλλα λόγια, σέ ποιούς ὀφείλει ἡ Ἐπανάσταση τή μοναδικότητά της καί ἡ πατρίδα τήν ὁῶσα της; Ἡ ἀπάντησι, σ' αὐτό τό ἐρώτημα μᾶς φέρνει πάλι στόν Ν. Δραγούμη. Ποιοί εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔχουν τά προσόντα τῆς ἐκλεκτῆς τάξης τῶν σχεδιαστῶν, τῶν «ἀρχιτεκτόνων» μιᾶς εὐρείας κλίμακας κινητοποίησης, ὅπως αὐτή τοῦ ἀγώνα τῆς ἀνεξαρτησίας;

Προσπαιτούμενο τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγώνα θεωρεῖται ἡ ἐργασία μιᾶς τάξης ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διαθέτουν εὐρεία ἀντιληπτική ικανότητα, ὥστε νά σκέφτονται καί νά σχεδιάζουν τήν ἐπαναστατική δράσι, σέ ἐπίπεδο διατοπικῆς, ἐθνικῆς κλίμακας. Οἱ πεπαιδευμένοι πολιτικοί ὀρίζουν μιά νέα κοινωνική τάξη, στίς ικανότητες τῆς ὁποίας ἀνήκει ἡ ἐπεξεργασία τῶν κοινωνικῶν καί πολιτικῶν σχεδιασμῶν σέ ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἡ νέα ὁλότητα ὀρίζεται ἀπ' τό ἐθνικό κράτος, τό ὁποῖο παρουσιάζεται ως δικό τους δημιουργήμα, μέ μιά διττή ἔννοια: τόσο ἡ καταγωγή του, ἡ Ἐπανάστασι, ἦταν προ-

24. «Ἡ ἀνάλυσι, τοῦ λεξιλογίου τῆς ἐπανάστασης τῆς παρέχει τή βοήθειά της. Μαρτυρεῖ τήν ἀπόστασι, ἀνάμεσα στή λαϊκή, ἀκατέργαστη, ἐκφρασι, τοῦ ἐπαναστατικοῦ σχεδίου καί σ' ἐκείνην πού τοῦ δίνουν οἱ διάφορες ὀμάδες πού συναγωνίζονται γιά τήν ἄσκησι, τῆς ἐξουσίας. [...] Ἡ ἐπανάστασι, δέ μπορεί νά ἀναχθεῖ οὔτε σέ μιά συσσωρευσι, βίας [...] πρόκειται ἀκριβῶς γιά τό ὅτι στριβίεται σ' ἓνα 'σχέδιο γιά ἓναν ἄλλο κόσμον πού διακρίνεται πρῖν ἀκόμα οὐκοδομηθεῖ' (François Regoux): καί αὐτό τό γεγονός πρέπει νά ἀναλυθεῖ τόσο σάν συλλογική, πνευματική παράστασι, ὅσο καί σά ὀράσι». Μ. Α. Decoufle, Κοινωνολογία τῶν ἐπαναστάσεων, Ἀθήναι, Ζαχαρόπουλος, σ. 27.

μελετημένη, άνηκε στις προθέσεις τους, όσο και εξαιτίας του «άντικειμενικού» γεγονότος ότι αυτοί κατέχουν τά απαραίτητα προσόντα για τή στελέχωση τών μηχανισμών του.

Οί πολιτικοί-αρχιτέκτονες εμφανίζονται νά έχουν τό αναγκαίο επιστημολογικό πλεονέκτημα για τή σύλληψη τής ολότητας τών κοινωνικών σχέσεων. Ο συλλογισμός αυτός, θέτοντας ως αξίωμα τήν ύπεροχή του όλου πάνω στά μέρη, σημαίνει πρακτικά ότι εκείνοι οί όποιοι έχουν συνείδηση τής νέας οντότητας, ή όποία ορίζεται από τό έθνικό κράτος, έχουν τήν αρμοδιότητα νά ήγγουνται όσων παραμένουν δέσμιοι τής αρχής τής τοπικότητας, όσων δηλαδή έχουν μιά αποσπασματική, μερική και κατακερματισμένη αντίληψη τής κοινωνικής πραγματικότητας.²⁵

Ο αρχιτέκτονας-πολιτικός είναι αυτός πού επιβλέπει τό σύνολο τής κατασκευής και είναι ό κατ' έξοχήν αρμόδιος, διότι αυτός έχει συλλάβει νοητικά τό συνολικό σχέδιο τής οικοδόμησης πριν από τήν εφαρμογή του. Έτσι, όπως ό αρχιτέκτονας μπορεί νά απουσιάζει απ' τις διαδικασίες τής οικοδόμησης, αλλά ύφίσταται παρών ως εκείνος πού έχει έκπονήσει τό σχέδιό της, μέ ανάλογο τρόπο οί πολιτικοί, άσχετα απ' τό αν «συμμετείχαν σωματικώς» στό πεδίο του πολέμου, έδωσαν τό παρόν τους στον άγώνα ως παραγωγοί του νόηματος τής Έπανάστασης. Συνεπώς, ή Έπανάσταση τούς άνήκει, τόσο ως ιστορική διαδικασία όσο και ως ιστοριογραφικό έγχείρημα.

Είναι προφανές ότι οί στρατιωτικοί ήγέτες ενέργησαν τον άγώνα, δίνοντας τό παρόν στό πεδίο τών μαχών, φέρουν πληγές και τραύματα, άνεξίτηλα σημάδια πού μαρτυρούν τή συμμετοχή τους. Όμως, τό νόημα τής Έπανάστασης δέν δίνεται άμεσα απ' τις δραστηριότητες τών επαναστατών, δέν βρίσκεται έγγενώς κατατεθειμένο στις ήρωικές πράξεις τών άγωνιστών, αλλά συνιστά προϊόν τών «πεπαιδευμένων πολιτικών». Αυτοί

25. «Η ιδιαίτεροτητα τής διάνοησης πρέπει νά αναζητηθεί στην ιδιόμορφη, εκείνη, κατάσταση, στην ξεχωριστή, πολιτισμική και κοινωνική συνθήκη, πού τής παρέχει τις ευκαιρίες για συγκριτικά ύψηλότερη, κοινωνική και ιστορική αυτογνωσία, για ενταργέστερη συνείδηση του κοινωνικοϊστορικού δρώμενου». Μ. Π. Λέκκας, «Διανοούμενοι και Ίδεολογία». Έπιστημονική συνάντηση στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1994.

φαίνονται νά κομίζουν τή συνειδήσῃ τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου τῶν ἐπαναστατῶν. Κοντολογίς, ἡ συνειδήσῃ τοῦ ἔθνικοῦ τοῦ ρόλου «ἔρχεται ἀπ' ἔξω», ἀπ' τοὺς ἐτερόχθονες πεπαιδευμένους πολιτικούς, οἱ ὅποιοι διεκδικοῦν τή θέσῃ τοῦ ὑποκειμένου τῆς ἐπανάστασης. Σύμφωνα μέ τήν παραπάνω ἀντίληψη, γιά τήν ἐπαναστατική διαδικασία καί τό ὑποκείμενό της, οἱ φορεῖς τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ ἐμφανίζονται νά ὑπηρετοῦν μέ τή δράσῃ τοὺς σκοποὺς οἱ ὅποιοι δέν ἐνυπῆρχαν στίς προθέσεις τους, ἐφόσον δέν μποροῦν νά ἔχουν συνειδήσῃ τοῦ νοήματος, τοῦ τέλους πρὸς τόν ὁποῖο κατευθύνεται ὁ ἀγώνας τους.

Ἐπιχειρώντας νά ὑπερβοῦμε τόν διαισθητικό χαρακτήρα τῆς προσομοιωσῆς τοῦ νέου ἀνθρώπου, τοῦ πολιτικοῦ, μέ «ἀρχιτέκτονα», ἄς ὀρίσουμε ἑλλειπτικά τόν τύπο δράσης τοῦ τελευταίου ὡς ἑξῆς: α) προϋποθέτει μιὰ σαφή εἰκόνα τοῦ μέλλοντος, διαφορετικοῦ ἀπὸ τό παρελθόν· β) θεωρεῖται ἀποκλειστική ὑλοποίησῃ ἐνός σχεδίου τό ὁποῖο συμπεριλαμβάνει τό τέλος, τό σκοπὸ πρὸς τόν ὁποῖο κατευθύνεται ἡ δράσῃ· γ) ἡ ἀξιολόγησῃ της γίνεται μέ βάση τό ἀποτέλεσμά της, τό τέλος της: μέ τό ἄν, ὀγλαδῆ, τό τελικό ἀποτέλεσμα ἐνυπῆρχε σπὸν ἀρχικό σχεδιασμό. Ἔτσι, μιὰ πράξῃ, θεωρεῖται ἐπιτυχῆς ὅταν τό ἀποτέλεσμά της προκύπτει ὡς ἀπαρέγκλιτῃ ὑλοποίησῃ τοῦ ἀρχικοῦ της σχεδίου.²⁶

Στό πλαίσιο τῆς ἱστορικής ἀντίληψῆς τοῦ Σπ. Τρικούπη, διατυπωμένης στοὺς κώδικες μιᾶς τελεολογίας, ἡ ἐπανάστασῃ εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἔθνικοῦ κράτους, ἀλλά ἡ ἰδέα τοῦ ἐνδεχόμενου κράτους ὑπῆρξε ἡ πρώτη αἰτία τῆς

26. «Τό κοινωνικό ὑποκείμενο εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ "ἔλλογο ὄν", πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἀποτελεῖ δημιουργὸ καί φορέα ἐνομιῶν καί κωδικῶν ἐπικοινωνίας σχετικὰ μέ τόν κόσμον, τήν κοινωνία, τήν καθημερινή του ζωὴ καί δραστηριότητα, τήν ταυτότητά του κλπ. Ἐπομένως τὰ κοινωνικά ὑποκείμενα εἶναι ἀνά πάσα στιγμή ἰκανὰ νά προσλάβουν, νά ἀναλύσουν καί νά διακονώσουν μέρος τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας πού τὰ περιβάλλει —εἶναι ὀγλαδῆ, κατὰ τήν ἐπιτυχῆ ἔκφρασῃ τοῦ Ἄντονι Γκίντενς, ἐμπειροὶ κοινωνιολόγοι σέ ὀτιδῆποτε τὰ ἀφορᾶ». Π. Λέκκας, *Ἡ ἔθνικιστική ἰδεολογία*, Ἀθήνα, Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, σ. 26. Μέ αὐτὴ τήν ἐννοια, κάθε κοινωνικό ὑποκείμενο ὀρᾶ ὡς «ἀρχιτέκτονας» στό μέτρο πού ἐνεργεῖ σκόπιμα καί ἐμπρόθετα, γκωρίζει καί λογοδοτεῖ γιά τὰ αἷτια καί τοὺς σκοποὺς τῶν πράξεών του. Ὀστόσο, ἡ συγκεκριμένη πρόσληψῃ τῆς ἀνθρώπινης δράσης εἶναι ἱστορικά συγκεκριμένη, εἶναι δημιουργία τῆς νεωτερικότητας, ὁ ἰδιάζων τρόπος μέ τόν ὁποῖο θεσμιζει τόν κόσμον της ὡς δημιουργία ἑλλογων κοινωνικῶν ὑποκειμένων.

Ἐπανάστασης τοῦ ἔθνους. Στά συμφραζόμενα αὐτά, διεκπεραιώνεται ἡ ἀπάντησι τοῦ «ποιός» καί «πῶς συμμετεῖχε στήν Ἐπανάστασι» μέ ὄρους πού καθιστοῦν δευτερεύουσα τή σωματική παρουσία τοῦ ὑποκειμένου στό πεδίο τῆς δράσης. Ἐδῶ πλέον τό ἐρώτημα τό ὁποῖο ἀναδεικνύει τό ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας δέν εἶναι «ποιός πολέμησε», ὁγλαδὴ «ποιός συμμετεῖχε σωματικῶς στόν ἀγώνα», ἀλλά ἀναδιατυπώνεται στό «ποιός σκέφτηκε/ἐπινόησε τήν Ἐπανάστασι, τό νόημα καί τό στόχο της».

Τό 1871, ὁ Ν. Δραγοῦμης θεωρεῖ ἑαυτὸν ἐξόριστο ἀπὸ τὸν πολιτικό στίβο, αἰσθάνεται ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὰ πολιτικά δρώμενα τοῦ νεοσύστατου κράτους. Θεωρεῖ ὅτι πρέπει νά ἀπαντήρει στίς συνθῆκες πού τοῦ ἐπέβαλαν τήν ἀπομόνωσι, νά καταδικάσει τό χαρακτήρα καί τό ἦθος τῶν ἀνθρώπων πού ἐπικράτησαν στή δημόσια ζωῆ, ἀντιπαραβάλλοντάς τους στήν ἀρετή, τήν ἀνιδιοτέλεια, τήν ἐργασία καί τήν πνευματική συγκρότησι τῶν οἰκείων του ἀνθρώπων, τῶν Σπ. Τρικούπη καί Ἄλ. Μαυροκορδάτου, οἱ ὁποῖοι θεωρεῖ ὅτι θά μπορούσαν νά συμβάλουν στόν ἐκσυγχρονισμό τῆς χώρας.

Μέ τήν ἐκδοσι τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων, ὁ Ν. Δραγοῦμης ἐπιχειρεῖ νά καλύψει ἓνα κενό στήν ἱστοριογραφία τῆς Ἐπανάστασης. Ἐπιδιώκει νά καταστήσει ἐμφανή καί ὁρατή τή σημαντική παρουσία καί δράσι τῶν «πεπαιδευμένων πολιτικῶν» στήν ἐθνική ἱστορία. Ὁ λόγος τοῦ Ν. Δραγοῦμη δέν νοηματοδοτεῖται στό πλαίσιο μιᾶς ἀντίθεσης μέ τοὺς παραδοσιακοὺς ἡγέτες, δέν ἐγγράφεται στό πλαίσιο μιᾶς σύγκρουσης μεταξύ φορέων τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ καί τῶν ομάδων πού ἐκπροσωποῦν τίς δυνάμεις τῆς ἀλλαγῆς. Μέ τήν παρέμβασή του παίρνει μέρος στίς ἰδεολογικὲς διαμάχες, τίς πολιτισμικὲς ἀντιθέσεις καί πολιτικὲς συγκρούσεις οἱ ὁποῖες διεξάγονται στοὺς κόλπους τῶν λογίων καί πολιτικῶν. Ὁ Ν. Δραγοῦμης δέν μπορεῖ νά ἀφήσει δίχως ἀντίλογο τήν ἱστορία πού γράφεται ἀπὸ ὀρισμένους πολιτικούς —καί ἀναφέρεται ρητὰ στόν Ν. Σπηλιάδη, ὁ ὁποῖος χρημάτισε γραμματέας τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη— οἱ ὁποῖοι συνθέτουν μιάν εἰκόνα τοῦ ἀγώνα ὅπου ὁ ρόλος τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν εἶναι πρωταγωνιστικός. Ὁ συγγραφέας τῶν Ἱστορικῶν Ἀναμνήσεων θεωρεῖ ὅτι ἡ ἱστορική πραγματικότητα στά ἔργα αὐτά δέν ἀποδίδεται

ὀρθῶς, παραποιεῖται δηλαδή ἀπό τήν ἀπόκρυψη τοῦ ρόλου τῶν ἐγγράμμα-
των πολιτικῶν καί τήν προβολή του σ' ἓνα ἄλλο κοινωνικό ὑποκείμενο.
Ὁ Ν. Δραγοῦμης, ὅμως, δέν μιλά ἐξ ὀνόματος κάποιων ἄλλων, δέν ἐκ-
προσωπεῖ μίαν κοινωνική ομάδα στήν ὁποία δέν ἀνήκει, ἀλλά κάνει λόγο
γιά τόν ἑαυτό του, ἐγκαθιστᾷ τήν παρουσία του μέσα στήν ἱστορία. Στήν
κατεύθυνση αὐτή, δέν ἐπιχειρεῖ νά πείσει τόν ἀναγνώστη του γιά τήν
ἀμεροληψία μέ τήν ὁποία διαχειρίστηκε τήν ἱστορία, ἀντίθετα δέν διστάζει
νά δηλώσει ὅτι στό ἔργο του μεροληπτεῖ:

Αἱ λέξεις ἀμερόληπτος, μερολήπτης, μεροληπτῶ καί αἱ ἐξ αὐτῶν παραγόμε-
ναι ἦσαν ἄγνωστοι παρά τοῖς ἀρχαίοις, διά τόν ἀπλοῦστατον λόγον ὅτι ὁ
μηδετέρας μερίδος γενόμενος πολίτης ἐθεωρεῖτο διά νόμου ἄτιμος. Καί διατί
ἐθεωρεῖτο ἄτιμος; διότι καθό μόριον τῆς πόλεως μετέχον κρίσεως καί ἀρχῆς
ᾧφειλε μη ἀπαθῶς μηδ' ἀναισθητῶς ἔχειν πρός τό κοινόν ἐν ἀσφαλεῖ θέμε-
νος τά οἰκεία [...]. Ἄρα ὡς μόριον τῆς πόλεως καί ὁ γράφων, οὔτε ὑπῆρξεν,
οὔτε ὑπάρχει, οὔδέ δυνατόν νά ὑπάρξῃ ἀμερόληπτος, ἔγγουν διαδραστικοῦ πολίτης,
κεχωρισμένος πάσης μερίδος μεριμνώσης περί τῶν τῆς πατρίδος.²⁷

27. Ν. Δραγοῦμης, *Ἱστορικά Ἀναμνήσεις*, ὁ.π., τ. Α', σ. 8.